

Ἀριθ. 83.

Ἐτέρα πλάξ βάρου ἐν ἧ :

ΑΡΧΩΑΣΤΥΛΑΙΔΑΕΠΙΔΑΥΡΙΑ
ΕΧΕΚΡΑΤΕΙΑΝΔΑΜΟΚΛΕΟΣ
ΕΠΙΔΑΥΡΙΑΝΤΑΝΑΥΤΑΣΜΑΤΕΡΑ
ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΣΚΛΑΠΙΩΙ

Ἀρχὴ Ἀστυλαΐδα ἐπιδαυρία
Ἐχεκράτειαν Δαμοκλέος
Ἐπιδαυρίαν τὰν αὐτᾶς ματέρα
Ἀπόλλωνι, Ἀσκληπιῶι.

Τὸ κύριον ὄνομα Ἀστυλαΐδας εἶνε γνωστὸν καὶ ἐξ ἐτέρας ἐκ τοῦ ἱεροῦ, ἀνεκδότου ἔτι, ἐπιγραφῆς. Ὑψ. 0,64, πλ. 0,86, πχ. 0,64.

Π. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ

ΟΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΤΑΦΟΙ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Ὁ Ὅμηρος ἐν τῇ Ἰλιάδι προκειμένου περὶ τῆς ταφῆς τοῦ Πατρόκλου καὶ τοῦ Ἑκτορος περιγράφει τοὺς τάφους τῆς ἐποχῆς του λίαν λεπτομερῶς ὡς ἐξῆς περίπου· ἀφοῦ οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι ἔκαιον τὸν νεκρὸν ἐπὶ τῆς πυρᾶς, ἔσκαπτον ἔπειτα λάκκον (κάπετον κοίλην Ω 797), ἔθετον ἐν αὐτῷ τὴν τὰ ὄσθα περιέχουσαν κάλπιν καὶ τὸν ἐσκέπαζον διὰ λίθων· ἔπειτα ἐχάρασσον περὶ τὸν λάκκον κύκλον (σημα τε τορνῶσαντο Ψ 255) ἄλλοτε μεγαλείτερον καὶ ἄλλοτε μικρότερον καὶ ἔκτιζον ἐπ' αὐτοῦ τοῖχον (θεμειλιά τε προβάλλοντο αὐτ.) οὐχὶ πολὺ ὑψηλόν, εἰς ὃν εἰσεφόρουσαν γῆν καὶ ἔχωνον τὸν τύμβον. Πρὸς τὴν περιγραφὴν ταύτην συμφωνοῦσι περίπου καὶ οἱ πλείστοι τῶν σωζομένων τύμβων(1). Οἱ λεγόμενοι ὅμως προϊστορικοὶ τάφοι, οἱ θολωτοὶ καὶ οἱ ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως Μυκηναίων εὐρεθέντες φαίνονται τόσῳ διάφοροι τῶν Ὀμηρικῶν, ὅσῳ καὶ ἀλλήλων· καθόσον δ' ἐγὼ γινώσκω δὲν ἠρευνήθη ἀκόμη ἀκριβῶς, ἐὰν ἡ διαφορὰ αὕτη εἶναι πραγματικῶς τόσον μεγάλη, ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, ἢ ἂν ὑπάρχη σχέσις τις τῶν τριῶν τούτων συστημάτων εἴτε πρὸς ἀλληλα εἴτε πρὸς ἣθη τινὰ καὶ ἔθιμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων· ἐν ἄλλαις λέξεσι δὲν ἠρευνήθη ἀκόμη οὔτε ἡ ἀρχὴ οὔτε τὸ τέλος αὐτῶν. Τὴν ἔρευναν ταύτην προτίθεμαι ἐν τῷ ἐπομένῳ ἄρθρῳ.

Τάφοι θολωτοί. Οὗτοι ἂν καὶ ἔφθασαν ἐν Ἑλλάδι εἰς τὸν ὑψιστὸν βαθμὸν τελειότητος, δὲν εἶναι

(1) Π. χ. ὁ ὑπὸ τοῦ Frank Calvert ἀνοικθείς τύμβος τῷ 1856 ἐν Τροίᾳ (Schliemann Antiquités Troyennes σ. 17).

ὅμως καὶ ἴδιοι αὐτῇ ἀποκλειστικῶς. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἐν Ἀσίᾳ, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἡ Ἑλλὰς ἐδανείσθη τόσα πράγματα, δὲν εὐρέθησαν τὰ πρωτότυπα αὐτῶν, καίπερ ἐζητήθησαν ἐκεῖ καὶ ὑπετέθησαν ὑπὸ τινῶν ὡς ὑπάρχοντα. Εἶναι ὅμως ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν γνωστὸν εἰδός τι τάφων ἐν Σκανδιναβίᾳ καὶ ἐνιαχοῦ τῆς λοιπῆς βορείου Εὐρώπης ὁμοιάζον τοῖς θολωτοῖς, ἂν καὶ αὐτοὶ εἶναι πολὺ ἀπλούστεροι. Ἰδίως ἡ στέγη τῶν δὲν ἀποτελεῖται ὑπὸ θόλου, ἀλλὰ καὶ οἱ τοῦ Σπάτα δὲν εἶναι κυρίως θολωτοί. Εἶναι ὅμως περιφερεῖς ἢ ἐλλειψοειδεῖς, ἔχουσι δρόμον καὶ καλύπτονται ὑπὸ τύμβου. Τὰ κοινὰ ταῦτα κύρια χαρακτηριστικὰ τῶν τε θολωτῶν καὶ τῶν τάφων τῆς Σκανδιναβίας ἀνάγκη νὰ ἔχῃ καὶ τὴν αὐτὴν ἀρχήν, καὶ ἐπειδὴ διὰ τοὺς τελευταίους οἱ βόρειοι ἀρχαιολόγοι ἔλυσαν πρὸ πολλοῦ τὸ ζήτημα παραδεχθέντες, ὅτι ἀπομιμοῦνται πραγματικὰς καλύβας (1), νομίζω ὅτι τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ ὑποτεθῇ καὶ διὰ τοὺς θολωτούς. Ἐκεῖνοι δηλαδὴ παρετήρησαν, ὅτι πολλοὶ ἀπολίτιστοι λαοὶ τῆς σήμερον κατασκευάζουσι τὰς καλύβας τῶν καθ' ὅλα ὁμοίας τοῖς τάφοις τούτοις· τοιοῦτοι λαοὶ εἶναι οἱ Ἑσκιμῶι καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Γροιλανδίας καὶ τῆς Σιβηρίας. Ἡ ἰχνογραφία τῶν ἀθλίων τούτων καλυβῶν ὀλίγον ἢ οὐδὲν διαφέρει τῆς τοῦ μεγαλοπρεποῦς θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως· εἶναι περιφερεῖς, κείνται συνήθως ὀλίγον βαθύτερα τῆς ἐπιφανείας

(1) Ἴδε Nilson Stone age of Scandinavia σ. 124-168. Τὸ βιβλίον τοῦτο δὲν ἠδυνήθη νὰ εὕρω· τὸ ἀναφέρει ὁ Lubbock Vorgeschiehtliche Zeit I σ. 127. ἔξ.

της γης και αποτελούνται εξ ενός, πολλακίς όμως και εκ δύο δωματίων ή θαλάμων, ὧν τὸ μὲν ἐν χρησιμεύει ὡς κατοικία τῶν ἀνθρώπων, τὸ δ' ἕτερον τῶν κτηνῶν. Τὸ περιεργότατον ὅμως πάντων εἶναι, ὅτι ἔχουσι καὶ τὸν δρόμον, ὅστις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ εὐκόλος εἴσοδος εἰς τὰς ὑπογείους ταύτας καλύβας διὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ πρὸ πάντων διὰ τὰ κτήνη. Ἐν τῷ κέντρῳ εὐρίσκεται ἡ ἐστία, περὶ τὴν ὁποίαν κάθεται ἡ οἰκογένεια. Ἐπειδὴ δὲ αἱ καλύβαι εἶναι κατεσκευασμέναι ἐκ κλάδων δένδρων, εἰς βροχερὰ κλίματα πρακτικώτατον εἶναι νὰ ταῖς δώσωσι σχῆμα κοφίνου ἀνεστραμμένου ἤτοι θόλου. Ὅτι δὲ πολλοὶ λαοὶ ὠκοδόμουν τοὺς τάφους κατὰ τὰς κατοικίας των, τοῦτο καὶ ἐκ τῆς κλασικῆς λεγομένης ἀρχαιότητος εἶναι γνωστόν (1), ἐξηγείται δὲ ἀπλοῦστατα ἐξ ὅσων ἀναφέρει ὁ Lubboek (2), ὅτι δηλαδὴ πολλοὶ ἡμιάγριοι λαοὶ θάπτουσι τοὺς νεκροὺς των ἐν αὐτῇ τῇ καλύβῃ, καί τινες μὲν οἰκοῦσι καὶ μετὰ ταῦτα ἐν αὐτῇ, ἄλλοι ὅμως, ἀφοῦ θέσωσι παρὰ τὸν νεκρὸν πάντα τὰ πράγματα, ὧν ἐν τῷ βίῳ χρῆσιν ἐποιεῖτο, κλείουσι τὴν καλύβην, τὴν ἐγκαταλείπουσι καὶ κτίζουσι νέαν μεταβάλλοντες οὕτω τὴν πρώτην εἰς τάφον.

Ἄλλ' ἴσως αἱ ἀπὸ τόσοσιν μακρυνῶν χωρῶν ληφθεῖσαι ἀναλογίαι δὲν θὰ εἶχον μεγάλην ἀποδεικτικὴν ἰσχύον, ἐὰν δὲν ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι διδόμενά τινα ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Νομίζω δηλαδὴ, ὅτι ὅπως περὶ τῶν Ἰταλῶν ἀπέδειξεν ὁ Helbig (*Die Italiker in der Poebene* σ. 45 καὶ ἐξ.), ὅτι αἱ ἀρχαιόταται κατοικίαι των ἦσαν κυκλωτερεῖς, οὕτω δύναται ν' ἀποδειχθῇ τὸ αὐτὸ ἀμέσως καὶ περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων κατοικιῶν τῶν Ἑλλήνων, καὶ ὅχι μόνον ὅτι ἦσαν κυκλωτερεῖς, ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλου ὅμοιοι τοῖς θολωτοῖς τάφοις.

Ἡ ἐπὶ Ὀμήρου οἰκία τῶν ἀνάκτων συνέκειται ἐκ δύο μερῶν, τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ μεγάρου ἢ οἴκου, ἅτινα συνεκοινωνοῦν μεταξύ των διὰ θύρας, κλειομένης δὲ ταύτης τὸ ἐν ἔμεινεν ὅλως ἀνεξάρτητον τοῦ ἐτέρου. Πέριξ τῆς αὐλῆς ἦσαν τὰ περίστωα ἢ

(1) Πρὸς τοὺς ἐν τῷ βράχῳ ἐσκευασμένους τάφους τῆς Λυκίας, οἵτινες ἐξωτερικῶς ἀπομιμοῦνται καθ' ὅλα ξυλίνους οἰκίσκους (*Fellow Asia Minor* σ. 219).

(2) Αὐτόθι σ. 127.

αἰθουσαι, ἐν τῷ μέσῳ ὁ βωμὸς τοῦ Ἑρκείου Διὸς καὶ εἰς μίαν γωνίαν ἡ θόλος. Ἐν τῷ μεγάρῳ ὑπῆρχον αἱ κατοικίαι ἰδίως τῶν γυναικῶν καὶ ὁ θησαυρός. Ἐκ τῆς διαιρέσεως ταύτης δύναται νὰ συμπεράνη τις ὅτι καὶ ἄλλως εἶναι λίαν πιθανόν, ὅτι δηλαδὴ αἱ οἰκίαι τῶν ιδιωτῶν καὶ ἀρχικῶς βεβαίως πᾶσαι αἱ οἰκίαι ἀνεξαιρέτως δὲν ἦσαν τόσοσιν μεγάλαι, οὐδ' εἶχον τόσοσιν διαμερίσματα, ἀλλ' ἀπετελοῦντο μόνον ἐκ τῆς αὐλῆς μετὰ τῶν περὶ αὐτὴν οἰκοδομημάτων καὶ τῆς θόλου, ἐν ἣ ἐφυλάττοντο τὰ κειμήλια τοῦ οἴκου. Ὅταν ὅμως οἱ ἀνάκτες εἰς τὴν ἀρχικὴν ταύτην οἰκίαν προσέθησαν καὶ τὸ μέγαρον, εἰς ὃ ἀπεσύρθη ἡ οἰκογένειά των, ἔκτισαν τότε ἐν αὐτῷ καὶ δευτέραν θόλον, τὸν θησαυρόν, διότι ἡ οἰκοδόμοισι δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐπιτηρῇ ἀμέσως τὴν πρώτην, ἐν ἣ τῶρα ἀπετίθεντο τὰ ἕττονος ἀξίας πράγματα (1). Ὁ θησαυρὸς ἦν ἄλλη θόλος, ἀμφοτέρω δὲ ὅμοιοι τοῖς θολωτοῖς τάφοις. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τῶν ὀνομάτων θόλος καὶ θησαυρός, γενικῶς μὲν ἐκ τοῦ πρώτου, ἀκριβέστερον δὲ καὶ σαφέστερον ἐκ τοῦ δευτέρου· διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι τὰ ἐκτὸς τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν περιφερῆ οἰκοδομήματα, ἅτινα σήμερον θεωροῦνται τάφοι, ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὀνομάζοντο θησαυροὶ (Παυσαν. II, 16, 6), ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἐν Ὀρχομενῷ (αὐτόθι IX, 36, 4). Τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλως εἰμὴ διὰ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι οἱ ἐπὶ Ὀμήρου θησαυροὶ ἦσαν ἀκριβῶς ὅμοιοι τοῖς θολωτοῖς τάφοις· φαίνεται μάλιστα ὅτι καὶ ἔκειντο, ὡς οἱ τάφοι, ὀλίγον βαθύτερα τῆς ἐπιφανείας τοῦ πέριξ ἐδάφους, διότι ὁ Ὀμηρὸς ὁμιλῶν περὶ ἀνθρώπων εἰσερχομένων εἰς αὐτοὺς λέγει ὅτι κατέβαινον (2).

(1) Οὕτω νομίζω ὅτι ἐξηγείται λογικῶς ἢ ἐπὶ Ὀμήρου θέσις τῆς θόλου ἀναφορικῶς πρὸς τὸν θησαυρόν. Ἄλλως διαφωνοῦσι περὶ αὐτῆς αἱ γνώμαι τῶν ἀρχαιολόγων πολὺ· ἰδοὺ τί λέγει ὁ ἐσχάτως περὶ Ὀμηρικῆς οἰκίας γράψας Percy Gardner (*Journal of Hellenic studies* 1882 σ. 267 ἐξ.): ἐν μιᾷ γωνίᾳ τῆς αὐλῆς ἔκειτο ἡ μυστηριώδης θόλος, ἢ τόσοσιν συζητήσεις προσενήσασα. Εἶναι βέβαιον ὅτι δὲν ἦτο μαγειρεῖον, διότι ἀναγινώσκωμεν, ὅτι τὰ φαγητὰ ἐμαγειροῦντο ἐν αὐτῷ τῷ μεγάρῳ. Ἐπίσης δὲν ἦτο θησαυρός, διότι ὁ θησαυρὸς βεβαίως ἔκειτο ἐν τοῖς διαμερίσμασι τῶν γυναικῶν. Ἦτο περιφερῆς, ὡς ἐκ τοῦ ὀνόματος ἐξάγεται καὶ ἐκ τῆς ἀναλογίας πρὸς τὰ περιφερῆ οἰκοδομήματα τὰ εἰσέτι σωζόμενα ἐν Ὀρχομενῷ καὶ Μυκῆναις ἠδυνάμεθα νὰ υποθέσωμεν, ὅτι καὶ αὐτῇ ἴσως ἦτο οἰκογενειακὸν νεκροταφεῖον.

(2) Ἴδε ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει τὴν σύμφωνον γνώμην τοῦ Percy Gardner.

Ἄλλὰ πῶς εὐρέθη ἡ θόλος ἐν τῇ ὁμηρικῇ αὐλῇ; Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ μνημονεύεται τρίς (X 442, 459, 466), ὁρίζεται δὲ ἡ θέσις τῆς ἀκριβῶς διὰ τῶν ἑξῆς στίχων:

δμῶς δ' ἐξαγαγόντες εὐσταθέος μεγάρου
μессηγύς τε θόλου καὶ ἀμύμονος ἔρκεος αὐλῆς.

Ἡ μεμονωμένη αὕτη καὶ ἀνεξάρτητος τῶν λοιπῶν οἰκημάτων θέσις τῆς, ἂν καὶ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν μας ἐχρησίμευεν ἐν ταῖς πλείστασι οἰκίαις ὡς θησαυρός, ἀποδεικνύει ὅτι δὲν εἶναι σύγχρονος τῶν αἰθουσῶν καὶ περιστώων, μεθ' ὧν οὐδόλως συνδέεται ὀργανικῶς. Καὶ ἡ ἀπ' αὐτῶν δὲ τόσον διάφορος, κυρίως εἰπεῖν ἀλλόκοτος μορφή τῆς οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν σκοπόν, ὃν ἐξεπλήρου· διότι τὰ ἐν αὐτῇ φυλαττόμενα ἀντικείμενα ἠδύνατο ἐπίσης καλῶς νὰ φυλαχθῶσι καὶ ἐν ἐτέρῳ κοινῷ οἰκηματι· πρὸς τί λοιπὸν τὸ ἰδιόρρυθμον σχῆμά τῆς; Τὰ προφανῆ ταῦτα παράδοξα ἐξηγοῦνται, νομίζω, κάλλιστα διὰ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι ἡ θόλος εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἐπὶ αἰῶνας, ἴσως χιλιάδας ἐτῶν ἡ μόνη κατοικία τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες βραδύτερον ὠνομάσθησαν Ἕλληνας. Περὶ τὴν πρώτην ταύτην καλύβην προοδεύοντος τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς εὐμαρείας αὐξανούσης, ἰδίως ὁμοῦ ἴσως ἕνεκα τῆς μεταναστεύσεως εἰς θερμότερα κλίματα, ἐκτίσθησαν ἄλλα οἰκοδομήματα τετράγωνα εὐρυχωρότερα, καθαρώτερα καὶ εὐαερώτερα, τὰ ὅποια ἐν ἀρχῇ ἴσως ἐχρησίμευον μόνον ὡς θεριναὶ κατοικίαι. Καὶ οὕτω παρήχθη τὸ πρότυπον τῆς ὁμηρικῆς αὐλῆς. Ἄλλ' ὁ πυρῆν ἐκεῖνος ὁ ἀρχικός, ὅστις ἕνεκα τοῦ ἰδιοτρόπου σχήματός του δὲν ἠδύνατο νὰ συνδεθῇ ἀρχιτεκτονικῶς μετὰ τῶν νεωτέρων κτιρίων, δὲν κατηργήθη, ἀλλ' ἔμεινεν ὀλίγον μακρὰν αὐτῶν χρησιμεύων ὡς ἀποθήκη. Ἡ συντηρητικότης αὕτη εἶναι τῶν ὄντι ἰδίᾳ τοῖς ἀρχαίοις λαοῖς.

Ἡ πρόσδος αὕτη ἀπὸ τῆς ἀπλῆς καλύβης εἰς τὴν αὐλὴν ἐγένετο ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν οἱ Ἕλληνας δὲν ἐλάτρευον ἀκόμη τοὺς θεοὺς τῶν ἐν ναοῖς· ἄλλως ἔπρεπεν οὗτοι νὰ ᾤσιν ἐπίσης περιφερεῖς. Μόνον οἱ θολωτοὶ τάφοι διέσωσαν ἐν σχεδὸν ἀκεραίοις

μνημείοις τὴν ἀνάμνησιν τῶν προαιωνίων ἐκείνων χρόνων (1).

Τάφοι τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν. Ἀφετηρία τῆς περὶ αὐτῶν ἐρεῦνης πρέπει νὰ γείνη ἡ τεσσάρων περίπου μέτρων ἐπίχωσις, ἣτις τοὺς ἐκάλυπτε πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν, καὶ ἣτις κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν γνώμην συνετελέσθη ἐν διαστήματι πολλῶν αἰῶνων τῶν χωμάτων καταφερομένων ὑπὸ τῶν βροχῶν ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων μερῶν τῆς ἀκροπόλεως· διότι πάντες παραδέχονται, ὅτι αἱ στῆλαι, αἵτινες εὐρέθησαν εἰς βάθος τεσσάρων περίπου μέτρων, ἴσταντο ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς ἐπιφανείας. Ἄλλ' ὅποια εἶναι ἡ ἐπίχωσις αὕτη; Κατὰ τὸν Schliemann (Mycènes σ. 121 ἐξ. καὶ ἐν γένει τὰ πρῶτα πέντε ἡ ἕξ κεφάλαια τοῦ βιβλίου) ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας στρώμα ἑλληνικῶν καὶ μακεδονικῶν χρόνων ἐνὸς περίπου μέτρου· μετ' αὐτὸ ἀρχεται ἀμέσως ἡ παλαιότερα ἐπίχωσις, ἣτις περιεῖχε πλείστα τεμάχια ἀγγείων ἀρχαϊκωτάτων καὶ εἰδῶλια ἔχοντα κεφαλὴν βοῦς ἢ ἄλλως πάνυ ἀρχαῖα, ἐργαλεῖα τινα καὶ αἰγμᾶς βελῶν λιθίνων, μαχαιρίδια χαλκᾶ καὶ ἀναλόγως ἐλάχιστα πράγματα ἐκ σιδήρου. Ἄλλ' αἱ Μυκῆναι κατεστράφησαν ὑπὸ τῶν Ἀργείων τῷ 468 π. X., κατῴκηθησαν δ' ἐκ νέου κατὰ τὸν Schliemann περὶ τὸ 400 π. X. ἢ ὀλίγον βραδύτερον. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων χρονικῶν σημείων πρέπει νὰ συνετελέσθη ἡ ἀρχαιότερα τριῶν μέτρων βάθους ἐπίχωσις· διότι πρὸ τοῦ 468 δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι ἀφῆκαν οἱ Μυκηνᾶοι νὰ ἐπιχωσθῇ ὁ διπλοῦς περίβολος· ἐὰν δὲ ἡ ἐπίχωσις ἐγένετο μετὰ τὸν δεύτερον συνοικισμὸν ἢ διαρκοῦντος αὐτοῦ, τότε ἔπρεπε τὰ νεώτερα πράγματα, τὰ ὅποια σήμερον εὐρέθησαν εἰς τὸ ἀνώτατον στρώμα, νὰ εὐρεθῶσιν εἰς τὸ κατώτατον· διότι αὐτὰ εἰς τὴν ἐπιφανείαν τῶν ὑψηλοτέρων μερῶν τῆς ἀκροπόλεως ὄντα ἔπρεπε νὰ παρασυρθῶσιν ὑπὸ τῶν ὑδάτων καὶ ἀποτεθῶσι

(1) Περιέργη ὁμοῦ εἶναι ὅσα λέγει ὁ Πausanias (X, 5,9): «ποιηθῆναι δὲ τὸν (ἐν Δελφοῖς) ναὸν τῷ Ἀπόλλωνι τὸ ἀρχαιότατον δάφνης φασί, κομισθῆναι δὲ τοὺς κλάδους ἀπὸ τῆς δάφνης τῆς ἐν τοῖς Τέρμεσι· καλύβης δ' ἂν σχῆμα οὗτός γε ἂν εἴη παρεσχημένος ὁ ναός· δεύτερον δὲ λέγουσιν οἱ Δελφοὶ γενέσθαι ὑπὸ μελισσῶν τὸν ναόν, ἀπὸ τοῦ τε κηροῦ τῶν μελισσῶν καὶ ἐκ πτερῶν». Πιθανὸν ὁ πρῶτος ναός νὰ εἴχε σχῆμα καλύβης καὶ μάλιστα καλύβης παρεμφοροῦς τῇ κοφελῇ, ὡς οἱ θολωτοὶ τάφοι. Τοῦτο θ' ἀπεδείκνυε τὴν μεγίστην ἀρχαιότητα τοῦ πρώτου ἐν Δελφοῖς ναοῦ.

πρώτα ἐντὸς τοῦ περιβόλου. Ἄλλ' ἀφοῦ ἡ δισχίλιων ἐτῶν ἐπίχωσις, ἡ ἀπὸ τοῦ δευτέρου συνοικισμού προερχομένη ἔχει βάθος ἐνὸς μόνου μέτρου, εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ τριῶν μέτρων ἀρχαιοτέρα συνετελέσθη ἐν διαστήματι τὸ πολὺ ἐνὸς αἰῶνος; Τοῦτο πρῶτον οὐδόλως συνηγορεῖ ὑπὲρ τοῦ τυχαίου τῆς ἐπιχώσεως. Ἐπειτα πῶς ἐξηγεῖται τὸ φαινόμενον, ὅτι ἐν τῷ ἀρχαιοτέρῳ στρώματι, τῷ ἔχοντι πάχος τριῶν περίπου μέτρων, εὐρέθησαν ὡς ἀνωτέρω εἶδομεν ἀγγεῖα, εἰδῶλια καὶ χαλκᾶ ἀντικείμενα δυνάμενα πάντα εὐλόγως νὰ θεωρηθῶσι σύγχρονα ἢ σχεδὸν σύγχρονα ἀλλήλων; Ἀφοῦ αἱ Μυκηναὶ μέχρι τοῦ 468 π. Χ. ἤμαζον, δὲν ἔπρεπε τὰ πράγματα τοῦ πέμπτου καὶ ἔκτου αἰῶνος ὄχι μόνον νὰ μὴ ἐλλείπωσι σχεδὸν ὅλοτελως, ἀλλὰ καὶ νὰ κατέχωσι μεταξὺ τῶν εὐρεθέντων τὴν πρώτην θέσιν καὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν καὶ κατὰ τὸ βάθος, ἀφοῦ δὲ τὰ ὕδατα ἔφερον τὰ χώματα ἀπὸ τῶν ὑψηλοτέρων μερῶν, τὰ δ' ἀντικείμενα τοῦ πέμπτου καὶ ἔκτου αἰῶνος ἔκειντο ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας; Τέλος ὁ Schliemann (σ. 157) λέγει, ὅτι εὗρεν ἐντὸς τοῦ περιβόλου εἰς βάθος 0,90-1,20 μ. τέφραν καὶ ὅστ' ἀκεκαυμένα ζῶων, βεβαίως τὰ λείψανα θυσίας τινός· εἶναι δυνατόν νὰ μετηνέχθησαν καὶ τὰ ὅστ' καὶ ἡ τέφρα ὑπὸ τῶν ὑδάτων καὶ νὰ ἐναπετέθησαν ἐπὶ τῶν τάφων ἐν σωρῶ;

Πιστεύω, ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη πολλῶν λόγων, ἀλλ' ὅτι αἱ ὀλίγαι αὐταὶ παρατηρήσεις ἀρκοῦσιν ἵνα πείσωσιν ἡμᾶς, ὅτι ἡ ἐπίχωσις δὲν εἶναι τυχαῖον ἀποτέλεσμα τῶν βρογῶν, ἀλλ' ἐπίτηδες γενομένη ἵνα καλύψῃ τοὺς ἐν τῷ περιβόλῳ τάφους, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὅτι οἱ τάφοι ἔκειντο ὑπὸ τύμβου. Καὶ ἐὰν ἐξ ἀρχῆς δὲν ἐπεκράτει ἡ κατ' ἐμὲ ἐσφαλμένη γνώμη, ὅτι αἱ στήλαι ἴσταντο ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, οὐδεὶς νομίζω θὰ ἔλεγεν, ὅτι ἡ ἐπίχωσις εἶναι τυχαία, διότι τὰ πράγματα οὐδόλως συμφωνοῦσι πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην· ἐν ᾧ ἡ ἐναντία ὄχι μόνον τὴν ἐπίχωσιν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ, ἀλλὰ καὶ ἄλλα τινὰ φαινόμενα μὴ ἐξηγηθέντα, νομίζω, ἀρκοῦντως μέχρι τοῦδε. Οὕτω δ' ἐκ πλακῶν ὀρθῶν διπλοῦς κύκλος ἢ περίβολος εἶναι κατὰ μὲν τὸν Schliemann, ὡς γνωστόν, ἀγορά, κατ' ἄλλους ἔργον ὀχυρωματικὸν καὶ κατὰ τὸν Steffen (Karten von Mykenae

σ. 31) περίβολος ἀφορίζων τὸν ἱερὸν χώρον ἀπὸ τοῦ πέριξ βεβήλου. Κατ' ἐμὲ εἶναι ἀπλούστατα τὸ κρηπίδωμα τοῦ τύμβου, κρηπίδωμα οὐ ἢ ὀλίγον περιεργος κατασκευὴ παρεκίνησε πολλοὺς εἰς περιεργοτάτας ὑποθέσεις. Ἀνάγκη ὅμως νὰ ὑπομνήσωμεν, ὅτι τὰ κρηπίδωματα, τὰ ὅποια πολλάκις ἀντικαθίστανται ὑπὸ κύκλου ἀπλοῦ ἐκ λίθων ἀργῶν, δὲν ἦσαν ἀρχικῶς τοῦλάχιστον προωρισμένα νὰ ἐμποδίζωσι μόνον τὰ χώματα τοῦ νὰ καταρρεύσωσιν, ἀλλ' εἶχον καὶ βαθυτέραν τινὰ ἔννοιαν, ἴσως θρησκευτικὴν, ἀγνωστον ἡμῖν. Πολλάκις εὐρίσκειται πέριξ τοῦ κρηπίδωματος καὶ κύκλος ἐκ λίθων ὀρθῶν (1). Καὶ περὶ τοῦ Μυκηναίου δὲ κρηπίδωματος προκειμένου δὲν πρέπει νὰ βλέπωμεν μόνον, ἐὰν ἦναι πρακτικῶς κατεσκευασμένον καὶ ἐὰν ὁ σκοπὸς δὲν ἦ δύνατο νὰ ἐκπληρωθῇ ἄλλως κάλλιον.

Ἄλλ' ἐὰν οἱ τάφοι ἔκειντο ὑπὸ τύμβου, ὁ δὲ περίβολος εἶναι τὸ κρηπίδωμα τοῦ τύμβου, εἰς τί χρησιμεύει ἢ εἴσοδος αὐτοῦ; Τὸ ζήτημα τοῦτο πρέπει νὰ ἐξετασθῇ μετὰ τοῦ περὶ τῶν στηλῶν. Ἐξ αὐτῶν εὐρέθησαν δέκα μὲν σχεδὸν σῶαι, ὧν αἱ ἡμίσεις κεκοσμημέναι δι' ἀναγλύφων, αἱ λοιπαὶ ἀπλαῖ· τεμάχια δὲ ἄλλων γλυπτῶν καὶ μὴ πολλά. Αἱ πλεῖστα ἴσταντο εἰσέτι ὀρθαὶ διευθυνομένης, ἂν καλῶς ἐννοῶ τὰς περιγραφὰς τοῦ Schliemann, εἰς δύο στοίχους ἀπὸ βορρᾶ, δηλαδὴ ἀπὸ τῆς εἰσόδου πρὸς νότον. Ἡ διεύθυνσις αὕτη ἐξηγεῖ καλῶς καὶ τὸν προορισμὸν τῶν, ὅτι δηλαδὴ δὲν ἦσαν συνήθεις στήλαι ἐπιτύμβιοι, ὡς ἐκλαμβάνονται, ἀλλ' ἴσταντο ἐκατέρωθεν δρόμου, ὅστις ἀπὸ τῆς εἰσόδου ἦγε παρ' ἕκαστον τῶν τάφων. Ἐὰν ἦσαν τῷ ὄντι ἐπιτύμβιοι στήλαι, τότε δὲν ἐξηγεῖται, διατὶ αἱ μὲν εἶναι γλυπταί, ἀλλὰ δὲ οὐχί, δὲν ἐξηγεῖται τὸ μέγα πλῆθος αὐτῶν, πρὸ πάντων δὲ δὲν ἐξηγεῖται διατὶ ἐπὶ τινῶν μὲν τάφων εὐρέθησαν στήλαι ὀλιγώτεραι τῶν ἐν αὐτοῖς νεκρῶν, ἐπὶ δὲ τοῦ πέμπτου, ὅστις περιεῖχεν ἕνα μόνον νεκρὸν, εὐρέθησαν ἰστάμεναι δύο. Ὁ δρόμος ἀπεναντίας δὲν εἶναι ἀσυνή-

(1) Ἴδε τὴν ἀναπαράστασιν τοιοῦτου ἀγγλικῶς τύμβου ἐν Archaeologia τόμ. 42 σ. 211. Ἐν δὲ τῷ Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde (herausg. von der Königl. Gesell. für nord. Alterthumsk.) σ. 29 ἀναγινώσκωμεν τινὲς τῶν σπουδαιοτέρων τύμβων περιβάλλονται κάτω ὑφ' ἐνός, ἐνίοτε δὲ ὑπὸ πλείονων κύκλων ἐκ λίθων μεγάλων.

θης (1), καὶ θ' ἀναφέρω ἐν μόνον παράδειγμα, διότι τοῦτο εἶναι καὶ ἄλλως περιεργον. Ἐν τῷ «Μουσειῷ τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης» 1878-80 σ. 91 ἐξ. ὁ Weber περιγράφει καὶ ἀπεικονίζει τύμβον ἔχοντα κρηπίδωμα ὠραῖον καὶ δρόμον ἐστεγασμένον, ὅστις ἄγει εἰς τὸν τάφον. Ἡ ἀρχαία εἰσοδος τοῦ δρόμου εἶναι φαίνεται κατεστραμμένη ἢ κεχλωμένη, εἰσέρχονται δὲ σήμερον δι' ὀπῆς ἀνοιχθείσης εἰς τὴν στέγην τοῦ δρόμου δι' ἀφαιρέσεως πλακῶν τινων. Τὸ ὕψος αὐτοῦ εἶναι ἀπὸ 1,20 μέχρι 1,90 μ. Οἱ τοῖχοι ἀποτελοῦνται ὑπὸ τοῦ βράχου, ἐπου δὲ οὗτος λείπει, εἶναι ἐκτισμένοι μᾶλλον ἢ ἤττον κανονικῶς. Τὴν στέγην σχηματίζουν μεγάλαι πλάκες ἐκ τιτανολίθου. Τὸ μῆκος τοῦ δρόμου ἀπὸ τῆς σημερινῆς εἰσόδου, ἣτις ἀπέχει τρία μέτρα ἀπὸ τοῦ ἄκρου τοῦ τύμβου, εἶναι 22 περίπου μέτρων. Ὁ τάφος ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν θαλάμων εἰς γραμμὴν κειμένων καὶ συγκοινωνούντων ἀλλήλοις δι' ἀνοιγμάτων θυροειδῶν· κεῖνται δὲ καὶ οἱ τρεῖς ἐν μέτρον βαθύτερα τοῦ δρόμου. Ὁ τελευταῖος θάλαμος εἶναι ὁ περιεργότατος· αἱ δύο αὐτοῦ πλευραὶ, ἡ τῆς εἰσόδου καὶ ἡ ἀπέναντι αὐτῆς εἶναι κάθετοι, αἱ ἄλλαι δύο μέχρι μὲν τινος εἶναι ὁμοίως κάθετοι, ἔπειτα ὁμοῦ οἱ δύο προβάλλουσιν, ὥστε ἀποτελεῖται καμάρα. Ἄνωθι δὲ αὐτῆς ὑπάρχει ἕτερος θάλαμος συγκοινωνῶν μετὰ τοῦ κάτω δι' ὀπῆς ἐν τῷ μέσῳ τῆς καμάρας ὑπαρχούσης. Ὁ δεύτερος οὗτος θάλαμος ἀπομιμείται πιστῶς ἐν μικρῷ τὸν θησαυρὸν τοῦ Ἀτρέως. Ἐχει δὲ ὕψος δύο μέτρων. Τὸ περιεργον τοῦτο μνημεῖον εἶναι ἄξιον πολλοῦ λόγου, διότι ἐξηγεῖ τὴν ἀρχὴν τῶν μετὰ δρόμου τύμβων. Οἱ θολωτοὶ τάφοι εἶναι ἀρχαῖοι ἔσον καὶ αἱ πρῶται κατοικίαι, αἱ ἀπλούσταται καλύβαι· οἱ μετὰ δρόμου τύμβοι εἶναι ἀπλοποιημένοι θολωτοὶ διατηρήσαντες ἐξ αὐτῶν μόνον τὸ ἐξωτερικὸν σχῆμα καὶ τὸν δρόμον. Ἡ θόλος βαθμηδὸν παρελείφθη ὀλοτελῶς ὡς περιττή, ὁ δρόμος ὁμοῦ ἦν ἀναγκαιότατος· διότι, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Köhler (Das Kuppelgrab bei Menidi σ. 54), οἱ τε θολωτοὶ τάφοι καὶ οἱ τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν ἦσαν τάφοι οἰκογενειακοὶ κεχλωμένοι

(1) Ἴδε περιγραφὰς τοιούτων π. χ. παρὰ Texier Description de l'Asie mineure III σ. 252 ἐξ. καὶ αὐτ. πιν. 131 σχ. 4.

συνήθως· ὅσάκις μέλος τι τῆς οἰκογενείας ἀπέθνησκεν, ἔπρεπε νὰ ἐξαγάγῃσι πρῶτον τοὺς σωρούς τῶν γωμάτων, τῶν καλυπτόντων τὸν δρόμον, ὅσάκις οὗτος ἦτο ἀστέγαστος, καὶ οὕτω νὰ φθάσωσιν εἰς τὸν τάφον· μετὰ τὴν ταφὴν ὁ δρόμος ἐγώνετο πάλιν. Τὸ κοπιώδες ὁμοῦ τοῦτο ἔργον θὰ ἐγίνετο πολλῷ κοπιωδέστερον, ἂν δὲν ὑπῆρχεν ὁ δρόμος, ἔστω καὶ ἀστέγαστος, ὅστις πλὴν τούτου εἶχε καὶ ἄλλον σκοπὸν, τοῦ ν' αὐξάνῃ δηλαδὴ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς νεκρικῆς πομπῆς· διὰ τοῦτο καὶ ἐκοσμήθη ὁ τοῦ ἡμετέρου τύμβου, ὡς δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν τῶρα, ἐν μέρει δι' ἀναγλύπτων παραστάσεων. Ἐν τοῖς θολωτοῖς τάφοις ὁ δρόμος ἦν σχετικῶς ἀπλοῦς, τὸ δ' ἐσωτερικὸν ἐκοσμεῖτο, ὡς γνωστὸν, καὶ διὰ χαλκῶν ἐλασμάτων· ἐν τοῖς τύμβοις λείπει ἡ θόλος, ἐξωραΐζεται λοιπὸν ὁ δρόμος· εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ πλοῦτος οὗτος καὶ ὁ καλλιτεχνικὸς κόσμος τῆς τε θόλου καὶ τοῦ τύμβου ἐπιδεικνύονται σπανιώτατα, καὶ τότε μόνον ἐπὶ τινὰς ἡμέρας, ἀλλὰ τοῦτο ἤρκει, ὡς φαίνεται, εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους.

Ἀνακεφαλαιώσωμεν νῦν τὰ εἰρημένα. Κατέστη νομίζω λίαν πιθανόν, ὅτι ἡ μυστηριώδης ἑλληνικὴ θόλος εἶναι ἡ ἀρχαιοτάτη ἑλληνικὴ καλύβη, ὅτι οἱ θολωτοὶ τάφοι κατὰ λίαν διαδεδομένον ἔθος ἀπομιμοῦνται τὴν θόλον, ὅτι κατὰ συνέπειαν εἶναι περιττὸν νὰ ζητῶμεν τὰ πρωτότυπα αὐτῶν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος (1)· πρὸς τούτοις ἀπεδείχθη ἐκ τῆς ἐπιχώσεως, ὅτι οἱ τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν τάφοι ἔκειντο ὑπὸ τύμβον, ἐν ᾧ τὸ ἐναντίον θὰ ἦτο, ἐν Ἑλλάδι τοῦλάχιστον, πρωτοφανὲς καὶ ἀνεξήγητον, ὡς ἦτον ἀνεξήγητος καὶ ὁ περίβολος. Τέλος διὰ τοῦ ὑπὸ Weber γνωστοῦ γενομένου τύμβου ἀποδεικνύεται ἡ στενὴ σχέσις μετὰ τῶν θολωτῶν τάφων καὶ τύμβων (2), ἐξ ἧς σχέσεως πάλιν ἐξηγεῖται ὁ δρό-

(1) Τοῦτο ποιεῖ ὁ Köhler (Das Kuppelgrab bei Menidi σ. 56), παραδέχεται δὲ ὅτι ἐν Μεσοποταμίᾳ πρέπει νὰ ζητηθῶσιν αἱ ἀρχαῖαι τῶν θολωτῶν τάφων.

(2) Ἡ σχέσις αὕτη ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν βωμῶν· εἰς περιφερῆς εὐρέθῃ ἐπὶ τοῦ τετάρτου τάφου τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν, ἕτερος δὲ περιβαλλόμενος λίθοις ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως (Schliemann σ. 102). Οἱ βωμοὶ οὗτοι κατέχουσι τὴν θέσιν, ἣν ἐν τῇ καλύβῃ εἶχεν ἡ ἐστία καὶ εἶναι διάδοχοι ταύτης. Οὕτως ἐξηγοῦσιν τὴν ἐν τῇ βορείῳ Ἀμερικῇ ὑπαρξίν ἀπίρων τύμβων ἐχόντων βωμῶν ἐν τῷ κέντρῳ (Ἴδε Stevens Flint Chips σ. 349 ἐξ. μετὰ πολλῶν ἀπεικονίσεων τοιούτων τύμβων).

μος, ὃν ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν ὡς λίαν συνήθη ἔν τινι ἐποχῇ, δηληθῆ ἐν ὅσῳ οἱ τύμβοι ἐχρησίμευον κυρίως ὡς οικογενειακοὶ τάφοι. Περὶ τοὺς ὁμηρικὸς ὅμως χρόνους, καθ' οὓς κραταιουμένων τῶν πολιτειῶν τὰ γένη εἶχον ἀπολέσει μέγα μέρος τῆς ἀρχικῆς σημασίας καὶ δυνάμεώς των, οἱ τύμβοι συνήθως ἔκρυπτον εἶνα καὶ μόνον νεκρόν· τότε ἐννοεῖται ὅτι καὶ ὁ δρόμος ἦν πλέον περιττός καὶ διὰ τοῦτο ἐξέλιπεν. Ἡ βαθμιαία αὕτη ἀπὸ τῆς πρώτης καλύψεως μέχρι τοῦ ὁμηρικοῦ τύμβου ἐξέλιξις εἶναι τόσον συνεχῆς καὶ τόσον φυσική, ὥστε μοι φαίνεται, ὅτι αὕτη καὶ μόνη ἀρκεῖ, ἵνα πληρώσῃ τὰ ἐν ταῖς μερικαῖς ἀποδείξεσιν ὑπάρχοντα χᾶσματα, τὰ ὀφειλόμενα εἴτε εἰς τὴν ἔλλειψιν εἰδήσεων καὶ μνημείων εἴτε εἰς τὴν ἰδικὴν μου ἄγνοιαν.

Ἐν τέλει ἀνάγκη νὰ εἶπω ὀλίγα καὶ περὶ τῆς θέσεως τῶν νεκρῶν ἐν τῷ τάφῳ καὶ περὶ τῆς καύσεως αὐτῶν· διότι ὡς ἐπραγματεύθησαν τὰ ζητήματα ταῦτα μέχρι τοῦδε, ἐξαφανίζεται πᾶν ὅ,τι χαρακτηριστικὸν ἐν τοῖς ἤθεσιν ὑπάρχει, ἐξαγονται δὲ συμπεράσματα λίαν ἐσφαλμένα.

Περὶ τῆς καύσεως ὁ Helbig (Das homerische Epos σ. 41) ἐσχάτως ἐξήνεγκε τὴν γνώμην, ὅτι οἱ νεκροὶ ἴσως δὲν ἐκαίοντο, ἀλλ' ἐταριχεύοντο. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη, ἂν ἀπεδεικνύετο, πλὴν τοῦ ὅτι θὰ ἔδιδεν ἀφορμὴν εἰς συμπεράσματά τινα ἀφορῶντα τὰς περὶ μελλούσης ζωῆς ἰδέας τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, θὰ ἀπεδείκνυε συγχρόνως καὶ ἐν τούτῳ τὴν ἐπιρροὴν ἀνατολικῶν λαῶν. Ἐν ᾧ ἢ ἐναντία γνώμη, ὅτι οἱ νεκροὶ ἐκαίοντο μὲν, ἀλλ' ἀτελῶς καὶ ἐντὸς τῶν τάφων, στηριζομένη ἐπὶ παρατηρήσεων γενομένων ἐν αὐταῖς ταῖς ἀνασκαφαῖς (Schliemann σ. 373 καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ Köhler das Kuppelgrab bei Menidi σ. 55), ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ Ἕλληνες τότε εὕρισκοντο εἰς ἐποχὴν μεταβάσεως ἀπὸ τῆς ταφῆς τῶν πτωμάτων ἀκεραίων εἰς τὴν καύσιν αὐτῶν· τοιοῦτος μέσος τρόπος μεταξὺ τῶν δύο συστημάτων ἔπρεπε νὰ ὑποτεθῇ, καὶ ἂν οἱ τάφοι τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν δὲν παρείχον προφανῆ παραδείγματα αὐτοῦ· διότι οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ σπανίως μεταβάλλουσι τὰ ἤθη καὶ ἔθιμά των ἀποτόμως. Πρὸς ἐπιβεβαίωσιν δὲ τῶν λεγομένων δὲν λείπουσι καὶ ἀναλογίαι παρ' ἄλλοις λαοῖς τοῦ ἰνδο-

γερμανικοῦ κλάδου. Οὕτω ὁ Ἄγγλος ἀρχαιολόγος αἰδ. W. C. Lukis βεβαιεῖ, ὅτι ἐν πᾶσι τοῖς ὑπ' αὐτοῦ ἐρευνηθεῖσι πολυαρίθμοις τύμβοις τῆς Ἀγγλίας τὰ σώματα τῶν νεκρῶν εἶχον κατὰ ἐντὸς αὐτῶν τῶν τάφων ἡμιτελῶς, ὡς ἀναφέρει ὁ Stevens (Flint Chips σ. 410), ὅστις ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ συνέλεξε καὶ πολλὰ ἄλλα παραδείγματα ἀτελοῦς καύσεως τῶν νεκρῶν. Ἄλλως ὅμως ἐξηγεῖ τὸ πρᾶγμα ὁ κ. Köhler (ἀνωτ. σημ.), ὅστις στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ἀτελοῦς καύσεως ἐντὸς τάφων ἀκαταλλήλων πρὸς τοῦτο ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἀερισμοῦ, συμπεραίνει ὅτι οἱ θολωτοὶ τάφοι εἶναι ἐπίσκακτοι εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ χώρας, ἐν ἧ οὐχὶ καύσις, ἀλλ' ἄλλος τρόπος ταφῆς ἦτο συνήθης. Ἡ χώρα αὕτη λέγει συμζώνως τῷ Adler, ὃ ἀναφέρει τὴν γνώμην, πρέπει νὰ ἦναι ἡ Μεσοποταμία. Ἄλλ' ἐκεῖ οἱ τάφοι δὲν εἶναι ἀληθεῖς θόλοι, ἀλλὰ καμάραι θολωταὶ ἐπιμήκεις, ματαίως δὲ μέχρι τοῦδε ἐζητήθη τρίτον σχῆμα συνδέον τὰ δύο ταῦτα ὅπως διάφορα ἀλλήλων. Ἐξ ἄλλου καὶ ἐγὼ παραδέχομαι, ὅτι οἱ θολωτοὶ τάφοι δὲν ἦσαν ἐξ ἀρχῆς προωρισμένοι, ἵνα καίωνται ἐν αὐτοῖς οἱ νεκροί, διότι ἢ καύσις εἶναι ἐν γένει μεταγενεστέρα, ὡς φαίνεται, τοῦ ἐνταφιασμοῦ (ἰδ. Worsaae Mém. des Antiquaires du Nord 1882 σ. 169 καὶ Fr. v. Hellwald Culturgeschichte I σ. 87), ὅταν ὅμως ἤρχισεν νὰ εἰσαγῆται, δὲν μετεβλήθησαν καὶ οἱ τάφοι ἀμέσως συμζώνως τῷ νεωτέρῳ ἐθίμῳ, ἀλλ' οὐδὲ ἐνόμιζον, φαίνεται, οἱ τότε ἄνθρωποι, ὅτι ἔπρεπε νὰ νεκρὸς νὰ κατὰ ὄλοτελῶς.

Ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ἕτερον ζήτημα θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὸν πρῶτον τάφον τῆς ἀκροπόλεως, διότι ἐν αὐτῷ εὐρέθη εἰς νεκρὸς εἰς κατάστασιν ἐπιτρέπουσαν νὰ κρίνῃ τις περὶ τῆς θέσεώς του. Ὁ τάφος οὗτος ἔχει μῆκος 6,45 μ., πλάτος δὲ τοῦ πυθμένου 3,45 μ. Ἄλλ' αἱ διαστάσεις αὗται σπουδαίως ἐλαττοῦνται, διότι ὁ τάφος εἶναι ἐκτισμένος περίξ διὰ δύο τοίχων, ὧν ὁ πρῶτος κάθετος ἔχει πάχος 0,60 μ., ὁ δὲ δεύτερος κεκλιμένος ὧν πρὸς τὰ ἔσω ἔχει πάχος κάτω 0,30 μ., περιορίζεται λοιπὸν οὕτω τὸ πλάτος τοῦ πυθμένου τοῦ τάφου εἰς 1,65 μ. Ἐν ᾧ δὲ ὁ χώρος γίνεται οὕτω πολὺ στενότερος τοῦ ἀρχικοῦ, τὰ σώματα ἀνδρῶν τελείων

δὲν κατετέθησαν κατὰ τὸ μῆκος αὐτοῦ, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλάτος· καὶ ἵνα τοὺς χωρήσῃ ὁ χώρος οὗτος, ἐπίεσαν, λέγει ὁ Schliemann (σ. 378) περιγράφων τὸν κάλλιον διατηρούμενον σκελετόν, ἐπίεσαν τὴν κεφαλὴν πρὸς τὸ στήθος μετὰ τῆς βίας, ὥστε οἱ ὄμοι εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς μετὰ τῆς κορυφῆς τῆς κεφαλῆς. Καταλογίζει δὲ τοῦτο ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς τῆ ἀγριότητι καὶ ἀσεβείᾳ τῶν δολοφόνων τοῦ Ἀγαμέμνονος. Καὶ ὁ Steffen δὲ (Karten von Mykenae, Text σ. 31) διαβλέπει ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ σπουδὴν καὶ ἀταξίαν προξενηθεῖσαν ὑπὸ πολιορκίας ἢ ἄλλου τινὸς τοιοῦτου ἐκτάκτου γεγονότος. Ἄλλ' οὐδεμία, νομίζω, ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ εἰσάγωμεν θεοὺς ἀπὸ μηχανῆς. Πάντες οἱ ἄνθρωποι οὔτε ἔθαπτον, οὔτε θάπτουσιν ὅπως ἡμεῖς σήμερον. Ἐν τῷ Recueil d'antiquités de la Seythie (σ. 37 ἐξ.) ἀναφέρονται πολλὰ παραδείγματα, ὅτι οἱ νεκροὶ ἐν τάφοις τῆς νοτίου Ῥωσσίας εὐρέθησαν κείμενοι πλαγίως ἄλλοτε μὲν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ μέρους καὶ ἄλλοτε ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ. Αὐτόθι σ. 34 ἀναγινώσκουμεν· ὁ σκελετὸς ἔκειτο ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ μέρους συνεσταλμένος, ἡ δὲ κεφαλὴ του

ἐκλίνε πρὸς τὸ στήθος. Αὐτόθι σ. 121· εἰς σκελετὸς ἔκειτο ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ μέρους, συνεσταλμένος· αἱ χεῖρες ἦσαν συνεσφιγμέναι ἐπὶ τῆς κάτω σιαγόνας καὶ τὰ γόνατα ὁμοίως ἐπὶ τοῦ στήθους οὕτως, ὥστε ὁ νεκρὸς δὲν κατελάμβανε χώρον μείζονα τοῦ ἐνὸς ἀρσινίου (δηλαδὴ τῶν 0, 77 τοῦ μέτρου). Ὁ δὲ Perrot (Histoire de l'art II σ. 373) ὁμιλῶν περὶ τῶν τάφων τῆς Χαλδαίας λέγει· νεκροὶ τινες κατετέθησαν εἰς θήκας ὁμοίας μεγάλαις ἀγγείαις, εἰς ἃς τὸ πτώμα δὲν ἠδυνήθη νὰ εἰσαχθῆ ἄνευ βίας καὶ χωρὶς νὰ διπλωθῆ. Παραλείπω ν' ἀναφέρω παραδείγματα ὅμοια ἐκ τῆς βορείου Εὐρώπης, ἐν τοῖς τάφοις τῆς ὁποίας οἱ νεκροὶ εὐρίσκονται πολλάκις καθήμενοι.

Τὸ χαρακτηριστικὸν λοιπὸν τῆς θέσεως τῶν νεκρῶν ἐν τοῖς Μυκηναίοις τάφοις εἶναι, ὅτι ἤρειδον τὰ νῶτα ἐπὶ τοῦ τοίχου· ἴσως μάλιστα οὗτος ἀκριβῶς πρὸς τοῦτο ἐκτίσθη κεκλιμένος καὶ οὐχὶ κάθετος. Τοῦτο δύναται νὰ χρησιμεύσῃ καὶ πρὸς σχετικὴν χρονολόγησιν αὐτῶν, διότι δεικνύει πόσον τὰ ἦθη ταῦτα ἀπέχουσι τῶν Ὀμηρικῶν.

ΧΡ. Δ. ΤΣΟΥΝΤΑΣ.

ΑΓΑΛΜΑΤΑ

ΕΚ ΤΩΝ ΕΝ ΕΠΙΔΑΥΡΙΑ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ.

(Πιν. 1 καὶ 2).

Ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1884 ἐξακολούθησις τῶν ἀνασκαφῶν ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἔφερεν εἰς φῶς πολλὰ πλαστικὰ ἔργα, ὧν τὰ σπουδαιότερα μετακομίσας εἰς Ἀθήνας ἐκδίδω νῦν ἐν τοῖς τῷ τεύχει τούτῳ προσαπτομένοις πίναξιν. Τὰ σχεδιογραφήματα ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ κ. Gilliéron.

Α'. ΑΓΑΛΜΑΤΑ ΕΚ ΤΩΝ ΑΕΤΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ.

Τὰ ἐκ τῶν αετωμάτων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ προερχόμενα ἀγάλματα, ἀπεικονισμένα εἰς δύο πίνακας, ἐδημοσιεύθησαν τὸ παρελθὸν ἔτος ἐν τῇ

Ἐφημερίδι ταύτῃ (1884 σελ. 50 κ. ἐ. Πιν. 3 καὶ 4). Τοῖς ἀγάλμασι τούτοις προσθέτομεν νῦν τὰ ἐξῆς δύο, ἓνα δηλ. κορμόν καὶ μίαν κεφαλὴν, ὧν ὁ μὲν κορμὸς εὐρέθη τελευταῖον ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς, ἡ δὲ κεφαλὴ εἶχε μὲν εὐρεθῆ πολὺ πρότερον (ἰδ. Ἀρχ. Ἐφημ. 1884, σελ. 57 ἀρ. 12), ἦτο δὲ μὴ εἰσέτι ἀνέκδοτος.

Κορμὸς γυμνοῦ πολεμιστοῦ (ἀρ. 1.) εὐρεθεὶς νοτιοδυτικῶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐν τῷ χώρῳ τῷ μεταξὺ τούτου καὶ τῆς θόλου τοῦ Πολυκλείτου. Ὅτι ὁ κορμὸς οὗτος προέρχεται ἐκ τῶν ἐν τοῖς αετώμασι τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀγαλμάτων, δείκνυται ἐκ τοῦ μεγέθους αὐτοῦ, ἐκ τοῦ τρῶ-